

"אין החזקתם במחנות ריכוז מוצדקת יותר"

מסמכים שצונזרו בארכיון המדינה מדגימים כמה מעט ידוע על הגטאות שהוקמו לערביי ישראל אחרי מלחמת העצמאות

אדם רו

●●● העוצר והסגר שהוטל בימי הקורונה אולי נדמה כבר כמו זיכרון רחוק, אך מעטים מודעים לכך שמציאות כזו הייתה מנת חלקם של אזרחים רבים בישראל. בעבר אף התנהלו הדברים בצורה תקיפה למדי, תוך שימוש בגדרות תיל ותיחום אורים שכונו גטאות ומחנות ריכוז.

הטלת העוצר וגידור הערבים החלו מיד לאחר כיבושן של ערים מעורבות וערביות במלחמת העצמאות ב-1948. הקרבות הותירו אלפי תושבים ערבים תחת שליטה ישראלית. רוב תושבי הארץ הערבים לא נטלו חלק פעיל במלחמה, ואלה שנותרו בערים היו חלק קטן מציבור של אוכלוסייה מובסת – חלשה, נטולת ייצוג ומפוחחת. החודשים הארוכים לאחר כיבוש הערים היו מבחן בועיר אנ-פין לעתיד היחסים בין שני העמים שחלקו את הארץ. בחיפה, שנכבשה באפריל 1948, נותרו לא יותר מ-3,500 ערבים מתוך קרוב ל-70 אלף שהתגוררו בה זמן קצר קודם לכן. ביפו, שנכבשה ב-13 במאי, התגוררו לפני המלחמה מספר דומה של ערבים, ונותרו בה כ-4,000 בלבד ברמלה ולוה, שנכבשו ביולי 1948, התגוררו כ-35 אלף תושבים, ולאחר כיבושן נותרו בהן כ-2,000 תושבים. בערים אחרות שנכבשו, דוגמת טבריה, צפת, ביסאן (בית שאן) או באר שבע – לא נותרו ערבים. תוך זמן קצר רובם הגדול (כ-85%) של קרוב ל-160 אלף הערבים שנמצאו בשטחה של ישראל בסוף המלחמה מצאו את עצמם תחת ממשל צבאי, נתונים לעוצר קבוע ולמשטר של היתר תנועה ואישורים.

עיקר התייעוד על אותם הימים מצוי במאות רבות של תיקים של משרד המיעוטים, שבראשו עמד השר בכור-שלום שטרית. המשרד נסגר במחצית 1949, לאחר שפעל רבות, תחת מגבלות קשות, לשיפור מצבם של הערבים שנותרו. תיעוד בעל חשיבות רבה עדיין לא פתוח לעיון הציבור בארכיון המדינה ובארכיון צה"ל. בתערות דות ובמסמכים אחרים מהתקופה, שדווקא נפתחו לעיון במשך השנים, אנו נתקלים לעתים בניסיונות להסתיר ולסגן ביטויים והתבטאויות שאינם נעימים במיוחד לאוזניים יהודיות. נייסיונות הסתרה אלה אינם נוגעים לסוגיות ביט-

גם ביפו הוחלט להעביר את מגורי הערבים. "מוטב שיהיו אזורים מיוחדים ליהודים ואזורים לערבים", אמר המושל הצבאי מאיר לניאדו לחברי הוועדה הערבית בעיר ביולי 1948. משה ארם, מנהל המחלקה לטיפול והסדר יחסים תקינים עם המיעוטים במשרד המיעוטים, מחה בפני שר המיעוטים שטרית, על ריכוז הערבים בעי"מ כשהיא מוקפת מארבעת צדיה בשכונות יהודיות. הוא ציין כי אין כל חשש לביטחון העיר וסביבתה ועתה עוד "נומדים להקיף את שכונת עי"מ בגדר תיל שתפריד בקפדנות בין השכונה הערבית לבין השיכון היהודי. סידור זה ישווה מיד לעי"מ צורה של גטו סגור ומסוגר קשה להשלים עם הרעיון הזה, המעורר בנו אסור ציאציות של זוועה די והותר". כמו ושיק, גם ארם חשב שהקמת הגטו תקבע את הבאות: "ושבו אנו זורעים על ידי כך זרע מלא רע... בלב תושבים ערבים. גטו בגדר תיל, גטו, מנותק מגישה לים. הכזה יהיה הקו המדיני שלנו?".

תושב ערבי יושב מחוץ למבנה ביפו, אחרי כיבוש העיר ב-1948. המושב הצבאי ביקש להפריד בין יהודים לערבים. צילום: באדיבות ארכיון צה"ל ומערכת הביטחון

ההיסטוריון יואב גלבר כתב, באחד הספרים היותר מקיפים שנכתבו על מלחמת העצמאות ("קוממיות ונכבה"), שהרעיון לגדר את השכונה הערבית ביפו בוטל, אבל אין הדבר נכון. המושל הצבאי לניאדו כתב שהוא "חושב על אפשרות של המעטת חוטי התיל ונתינת אפשרות של תנועה יותר חופשית לערבים כדי שלא ירגישו את עצמם במחנה הסגר" – אבל עי"מ גודרה למשך חודשים ארוכים. למעשה, משרד המיעוטים, במאבק מול השלטונות הצבאיים, דיווח בפברואר 1949 שהוא עדיין פועל להשיג ריי-שיונות כדי שהתושבים הערבים יוכלו "לצאת את גדר התיל". תושב העיר, אסמאעיל אבו שח'אדה, סיפר ש"הם הקיפו אותנו בגדרות תיל ובהן שלושה שערים; יכולנו לצאת מן האזור רק כדי לעבוד באחד הפרדסים שמסביב לעיר, ולשם כך נוקקנו לאישור מן המעסיק". הדבר הוצנע, אבל משה ציו"ק, המושל הצבאי שקדם לניאדו, טען בשיחות סגורות שישראל מפרה

משה ארם, בכיר במשרד המיעוטים, התריע כי הקפת שכונת עי"מ בגדר תיל תשווה לה "צורה של גטו סגור ומסוגר. קשה להשלים עם הרעיון הזה, המעורר בנו אסוציאציות של זוועה די והותר"

המגורים של הערבים בלוד. רק ביולי, כשבוטל הממשל הצבאי באזור, התנועה הפכה לחופשית, אבל גדרות התיל עדיין עמדו. תיעוד ארכיוני נוסף מתאר סגירה דומה של שכונות שבהן חיו תושבים ערבים בערים נוספות, כמו מג'דל ועכו. השר שטרית ציין שהוא "מתנגד להקמת גטאות למיעוטים", ובמכתב לחברי הממשלה במחצית 1948 ציין כי יחסינו לערבים הם "לקויים ופגומים". הוא דרש "לקבוע קו ברור של זכויות אזרח שוות" פן המציאות נתקם בנו. דבריו עדיין רלוונטיים. ■

את תנאי הכניעה עם הערבים, שהבטיחו להם בין היתר תנועה חופשית בעיר. גם בלוד רוכזו התושבים הערבים והיו נתונים לעוצר. באחת הפעמים, כתבו ערביי רמלה, "הושמו לקלס זקנים, נשים, נוער וטף" והועמדו שמונה שעות "תחת קרני השמש הלוהטת ללא מים ומוזן וללא כל סיבה וזלת רצון לבוונתם, להשפילים ולהתעלל בהם". כמו במקרים אחרים, גם כאן משרד המיעוטים תבע מהשלטונות הצבאיים – בינואר 1949, מחצית השנה לאחר כיבושן – להרוס את גדר התיל שהקיפה את אזורים